

А.Л. Зелінський

ПТОЛЕМЕЙ, САТРАП ЄГИПТУ Й ОСТАННІ АРГЕАДИ

Об'єктом цього дослідження став один невеликий епізод із ранньої історії діадохів. Йдеться про короткочасне перебування в Єгипті останніх представників династії Аргеадів: двох царів-співправителів – єдинокровного брата Александра Великого, Філіппа III Арридея, і сина славетного македонянина, Александра IV, датоване травнем – червнем 320 року¹ до Р.Х.² На мою думку, зазначений епізод може пролити світло на одне з дискусійних питань, пов'язаних із постаггю засновника александрийської династії Птолемея I Сотера, а саме: чи коронувався цей правитель країни Нілу за єгипетським обрядом?³

Задля повного розуміння подій, що відбулися в Єгипті у травні – червні 320 року, варто згадати їхню передісторію. У червні 323 року у Вавилоні помер засновник неосяжної імперії македонський цар Александр III Великий [див., н-д: Шахермайр 1984, 347; Anson 2002–2003, 376; Самохіна 2006, 511 прим. 1]. Ця приголомшлива подія поставила найближчих соратників Александра перед проблемою, пов'язаною з вирішенням долі неосяжної держави, залишеної великим завойовником. Одним із таких наближених померлого царя був майбутній єгипетський сатрап, а згодом і володар країни Нілу – Птолемей, син Лага [пор. HeckeI 2006, 235–238]. Цей тверезомислячий державний функціонер одразу збагнув власну неспроможність встановити контроль над усією імперією Александра. Очевидно, він розумів, що в разі боротьби з такими талановитими й досвідченими полководцями Філіппа й Александра, якими були Антипатр, Антигон чи Кратер [див., н-д: Briant 1973, 1–234; Шахермайр 1984, 173, 196, 217, 315–316; Billows 1997, 13–186], він не матиме навіть мізерних шансів на перемогу. Разом із тим мета, якої після смерті свого царя й покровителя збирався досягти Птолемей, також вражає своїм розмахом. Він вирішив будь-що виглядом отримати під своє

управління Єгипет – країну, яка за своїми розмірами, багатствами і ступенем захищеності залишала далеко позаду всі інші сатрапії імперії Александра. Зі значною часткою вірогідності можна припустити, що майбутній александрийський володар, котрий ніколи не відзначався схильністю до авантюри, мав у своєму розпорядженні досить вагомні аргументи, котрі могли б допомогти йому досягти поставленої мети. Гадаю, що такими аргументами були чималий авторитет у війську і придворному таборі [Huss 2001, 92f Anm 38], а також чутки про те, що справжнім батьком Птолемея був Філіпп II⁴.

Під час першої ж наради «друзів» померлого царя син Лага, незацікавлений у збереженні імперії, запропонував перетворити її на своєрідну федерацію або конфедерацію сатрапій [Curtius 1963, X, VI; Justinus 1911, XIII, 2; пор. Errington 1970, 50, 74–75; HeckeI 2006, 238; Lianou 2010, 280 not. 5]⁵. Свою точку зору Птолемей пояснював тим, що не існувало жодного нащадка Александра, котрий міг би похвалитися чистою македонською кров'ю. Щоб досягти своєї мети, він намагався зіграти на національних почуттях македонян, доводячи безглуздість обрання царем напівранця – чи то позашлюбного сина Александра від Барсіни, Геракла, чи то дитини, котру на той момент чекала Роксана [Curtius 1963, X, VI]. Зрозуміло, що наступним кроком Птолемея була б змога для себе посади єгипетського сатрапа. Проте ідея зміни державного устрою не знайшла підтримки ні серед оточення централіста Пердікки – новоявленого регента, котрий прагнув правити імперією від імені немовляти, якого незабаром мала народити Роксана, ні серед учасників військових зборів, котрі під іменем Філіппа III проголосили царем єдинокровного брата Александра, Арридея [Curtius 1963, X, VI–VII; Argianus 1923–1958, 156, 1]. Тоді син Лага вирішив здобути Єгипет

іншим шляхом. З одного боку, він став на бік Пердікки під час конфронтації останнього з македонською піхотою⁶, з другого ж – напевно, конфіденційно погрожував регентові підтвердити історію про своє безпосереднє походження від Філіппа II (див. прим. 4). Зрештою, сину Лага вдалося досягти бажаного [Arrianus 1923–1958, 156, 1; Marmor Parium 1923–1958, 239b, 11; Chronicon Oxyrhynchii 1923–1958, 255, 9; Justinus 1911, XIII, 4; Curtius 1963, X, X; Pausanias 1973, I, VI, 2–3; Flavius 1955, XII, 1; Nepos 2001, VII, 3; Orosius 1889, III, 23; Hieronymus 1902, 1963 (114.1); Chronicon Paschale 1832, 113.3], і приблизно наприкінці 323 року він прибув до своєї сатрапії [пор. Bevan 1927, 18].

Протягом 322–321 років Птолемей здійснив низку вдалих різноманітних заходів, котрі значно посилили як його особисті позиції, так і ступінь автономності його сатрапії у рамках колишньої імперії Александра. У перші місяці свого правління син Лага позбавився свого попередника, Клеомена з Навкратиса [Pausanias 1973, I, VI, 3; Arrianus 1923–1958, 156, 1], котрого Пердікка призначив гіпархом (помічником) нового сатрапа [Pausanias 1973, I, VI, 3]. Новому правителю Країни Нілу, безперечно, дошкуляв постійний нагляд із боку людини Пердікки. Крім того, з великою часткою вірогідності можна припустити, що Клеомен із дозволу свого високого покровителя або й із власної ініціативи вчинив збройний опір новоприбулому сатрапу [Lucianus 1913, 1; Литвиненко 1998, 152–160; він же 1999, 32–49].

У 322/321 році, син Лага на прохання політичних емігрантів із Кирени втрутився у справи цього поліса. Як наслідок він приєднав до своїх володінь усю Киренаїку (Пентаполіс) – прикордонну область на захід від Єгипту [Diodorus 1884, XVIII, 21; Justinus 1911, XIII, 6; Arrianus 1923–1958, 156, 9; Marmor Parium 1923–1958, 239b, 10–11; Orosius 1889, III, 23; Vagnall 1976, 25; Huss 2001, 98–102; Chamoux 2002, 44]. Таким чином, було покладено початок втіленню в життя зовнішньополітичної доктрини Птолемеїв, котра полягала у створенні так званих зовнішніх володінь, форпостів і буферних зон, які б правили своєрідними захисними рубежами для Єгипту – ядра їхньої майбутньої держави

[пор.: Polybius 1882, V, 34; Бенгтсон 1982, 45; Walbank 1993, 101–103; Hoelbl 2001, 16, 19]⁷.

Приблизно у цей самий період (друга половина 321 року) Птолемей здійснив дуже важливу акцію ідеологічно-пропагандистського характеру. Він перехопив і привіз до Єгипту тіло Александра, котре за наказом Пердікки відправили для поховання до оазису Сіва, де перебував оракул лівійського Аммона [Pseudo-Callisthenes 1958, III, 34; Diodorus 1884, XVIII, 26–28; Strabo 1899, XVII, 1, 8; Justinus 1911, XIII, 4; Epitome heidelbergensis 1923–1958, 155, 2; Arrianus 1923–1958, 156, 9, 25; 10, 1; Marmor Parium 1923–1958, 239b, 1; Aelianus 1887, XIII, 64; Curtius 1963, X, X; Pausanias 1973, I, VI, 3; Lucianus 1961, Xii, 3; Syncellus 1984, 502–503]⁸. У такий спосіб єгипетський сатрап, безумовно, прагнув суттєво підвищити статус своєї області в очах македонян [пор.: Aelianus 1887, XII, 64]⁹. Цікаво, що згодом цей крок, котрий, по суті, був не чим іншим, як порушенням волі покійного царя¹⁰, було виправдано у панегіричному творі, присвяченому самому синові Лага [пор.: Huss 2001, 110 Ann. 98]. При цьому немає жодного сумніву, що зазначений твір походив з оточення правителя Єгипту. Можна навіть припустити, що його було написано за особистим наказом засновника александрійської династії [пор.: Landucci Gattinoni 1987, 39–42; Зелінський 2010.1, 145–146].

Прояви сваволі єгипетського сатрапа стосовно до центральної влади не могли не залишитися без відповіді з боку діадохів-імперців Пердікки та Євмена. Навесні чи на початку літа 320 року Птолемей був змушений зі зброєю в руках довести своє право на володіння Країною Нілу. Син Лага, безперечно, заздалегідь підготувався до такої реакції з боку централістів. Він був упевнений, що не є самотнім у своїх партикулярних прагненнях. Безсумнівно, Птолемей уважно стежив за тим, як назривав і розвивався конфлікт між Пердіккою і Євменом, з одного боку, та Кратером, Антипатром і Антигоном – з другого [пор.: Diodorus 1884, XVIII, 29–33; Justinus 1911, XIII, 6; Epitome heidelbergensis 1923–1958, 155, 1; Arrianus 1923–1958, 156, 9, 20–21; 24; 26; Plutarchus 1869, 5–7; Orosius 1889, III, 23; Huss 2001, 104–112]. Можна з упевненістю припус-

тити, що єгипетський сатрап заздалегідь провів переговори зі своїми потенційними союзниками [Errington 1970, 60, 64–65; Gehrke 1990, 36; Huss 2001, 108; Voüy 2007, 133–134]. Інакше навряд чи він удався б до вищезгаданих зухвалих дій, за винятком хіба що вбивства Клеомена, котрого *post factum* завжди можна було б звинуватити у зраді. Єдиним ризикованим моментом для Птолемея була теоретична можливість зіткнутися не з безрозсудно хоробрим, проте дещо обмеженим Пердіккою [Diodorus 1884, XVIII, 33–36; Briant 1973, 269–272; також див. нижче], а з Євменом, котрий був талановитим і обачливим полководцем [див., н-д: Nepos 2001, XVIII; Plutarchus 1869, 8; Anson 2004]¹¹. Та, зрештою, синові Лага пощастило із супротивником. Євмен вирушив охороняти центральні та східні області Малої Азії, регент же готувався до боротьби з партикуляристами на узбережжі Середземного моря [Nepos 2001, XVIII, 3; Justinus 1911, XIII, 6; Plutarchus 1869, 4].

Напередодні вторгнення Пердікки Птолемей не без користі для себе задекларував свою прихильність до Кратера й Антипатра, котрі вже вступили у відкриту війну з централістами. У той час як ці партикуляристи зі своїми військами переправлялися до Малої Азії, єгипетський сатрап схилив на їхній бік чотирьох дрібних кіпрських династій [Arrianus 1923–1958, 156, 10, 6; Justinus 1911, XIII, 6; Errington 1970, 169, *not.* 135; Huss 2001, 112], котрі, найімовірніше, вагалися, на чий бік їм стати. Таким чином, під приводом зайняття важливого стратегічного пункту біля південного узбережжя Малої Азії він встановив власний контроль над островом [Justinus 1911, XV, 1; пор. Briant 1973, 183, 203–207].

Пердікка доручив своєму прибічнику Аристону відновити повноту імперської влади на Кіпрі [Arrianus 1923–1958, 156, 10, 6; Huss 2001, 112–113], а сам між тим зі значним військом і у супроводі обох царів [Diodorus 1884, XVIII, 28–29; 34–36; Strabo 1899, XVII, 1, 8; Arrianus 1923–1958, 156, 9, 28–29; Plutarchus 1869, 3–5; *idem*, 1968, 77; Justinus 1911, XIII, 6] через Дамаск і Тір вирушив на Єгипет [Arrianus 1923–1958, 156, 9, 28; Diodorus 1884, XVIII, 37; Huss 2001, 113; Зелінський 2007, 34].

Під час оборони своєї сатрапії син Лага майстерно зіграв на помилках Пердікки

як військового, так і загальнолюдського характеру. Якщо останній бездумно гнав воїнів на смерть, то перший намагався не зав'язувати зайвих сутичок, використовуючи військові хитрощі й особливості єгипетської природи [Diodorus 1884, XVIII, 33–36; Arrianus 1923–1958, 9, 28; Frontinus 1990, IV, VII, 20; Polyaeus 1899, IV, 19; Huss 2001, 113–114]. При цьому в разі необхідності Птолемей виявляв притаманну йому особисту хоробрість¹². Разом із тим, пихатості й зарозумілості регента імперії у ставленні до підлеглих він протиставляв чуйність і доброзичливість [Diodorus 1884, XVIII, 28; 33–34; Justinus 1911, XIII, 6; Arrianus 1923–1958, 156, 9, 28]. Контраст між поведінкою обох полководців найяскравіше проявився під час невдалої спроби регента імперії форсувати Ніл напроти Мемфіса¹³. У той час як Пердікка вперто посилав все нові й нові загоны у річку, де на них чекали численні крокодили, Птолемей наказав рятувати усіх, кого було можливо¹⁴. При цьому до врятованих воїнів він поставився не як до ворогів, а як до колишніх бойових соратників у походах Александра [Diodorus 1884, XVIII, 34; 36; Arrianus 1923–1958, 156, 9, 28–29].

Такі дії з боку сина Лага не могли себе не виправдати. Пердікка був убитий власними підлеглими [Marmor Parium 1923–1958, 239b, 11; Diodorus 1884, XVIII, 36; Justinus 1911, XIII, 8; Plutarchus 1869, 8; Epitome heidelbergensis 1923–1958, 155, 1; Arrianus 1923–1958, 156, 9, 28; Nepos 2001, XVIII, 5; Orosius 1889, III, 23; Heckel 2006, 202; Voüy 2007, 134]¹⁵, а Птолеєю військові збори запропонували посаду регента [Diodorus 1884, XVIII, 36; Hoelbl 2001, 15; Huss 2001, 115].

Особливу увагу хочу звернути на подальшу поведінку єгипетського сатрапа. По-перше, він категорично відмовився прийняти посаду регента імперії [Diodorus 1884, XVIII, 36; Hoelbl 2001, 15; Huss 2001, 115]. По-друге, син Лага не став запрошувати останніх Аргеадів до своєї тодішньої резиденції у Мемфісі [пор. Murray 1970, 142; Murray, Stern 1973, 166; Huss 2001, 216–217; Stephens 2003, 13, 239; Weber 2007, 105, 441 *Anm.* 23], натомість під приводом прояву ввічливості та лояльності особисто переправився на протилежний берег Нілу, де був розташований військо-

вий табір учорашніх нападників [Agrianius 1923–1958, 156, 9, 29; пор.: Diodorus 1884, XVIII, 36]. І, по-третє, він усіяко намагався прискорити від'їзд новообраних регентів Питоно й Арридея [Diodorus 1884, XVIII, 36; Agrianius 1923–1958, 156, 9, 30] разом з обома царями до Сирії [Diodorus 1884, XVIII, 39; Agrianius 1923–1958, 156, 9, 31]¹⁶.

Таку поведінку сина Лага стосовно останніх Аргеадів можна пояснити лише цілеспрямованим небажанням майбутнього засновника нової єгипетської династії сприяти створенню будь-яких додаткових зв'язків між власною сатрапією та спадкоємцями Александра¹⁷. Особливо промовисто, на мій погляд, на це вказує небажання Птолемея допустити Філіппа III й Александра IV до єгипетської столиці. Найімовірніше, син Лага розумів, що перебування царів у Мемфісі могло призвести до їхньої офіційної коронації, як це, скоріше за все, свого часу сталося у випадку Александра [Pseudo-Callisthenes 1958, I, 34; Koenen 1994, 75–76, 80; Ладынин 1998, 124, 163–165; Hoelbl 2001, 21, 77; Huss 2001, 58, 215;

пор.: Mooren 1983, 208]. Проведення ж цієї церемонії перетворило б останніх Аргеадів в очах місцевих мешканців з далеких і до того ж номінальних правителів на реальних і стовідсотково легітимних володарів Обоих земель. Зрозуміло, що такий перебіг подій аж ніяк не міг влаштувати Птолемея, котрий, як ми вже бачили, від самого початку був послідовним противником збереження цілісності імперії, створеної Александром Македонським, і прагнув за будь-яку ціну перетворити власну сатрапію на незалежну державу.

У свою чергу, вірогідність усвідомлення єгипетським сатрапом важливості акту коронування для корінних мешканців Країни Нілу, на мою думку, додає вагомості твердженням тих дослідників, які вважають, що вже перший представник династії Птолемеїв коронувався в Мемфісі за єгипетським обрядом. Навряд чи син Лага знехтував можливістю посилити свій ідеологічний зв'язок з Єгиптом – можливістю, якої він свого часу позбавив останніх представників династії Аргеадів.

¹ Існують дві системи датування подій від смерті Александра до зустрічі діадохів у сирійському Трипарадісі. Згідно з високою хронологією вони охоплюють 323–321 роки, згідно з низькою – 323–320 роки [див. Beloch 1927, 235–317; Smith 1961, 283–290; Errington 1970, 75–77; idem, 1977, 479; Anson 1986, 208–217; idem, 2002–2003, 373–390; Badian 1988, 117–118; Bravo, Wipszycka 1992, 24; Bosworth 1992, 59–61, 79; idem, 1993, 423; idem, 1994, 61–62; Wheatley 1995, 433–440; Dreyer 1999, 39–60; idem, 2007, 338–343; Boiy 2000, 115–121; idem, 249–255; idem, 2007, особливо 132–135; Hoelbl 2001, 30–31, not. 27; Huss 2001, 110, Anm. 100; Chamoux 2002, 44; Heckel 2006, 238; Самохина 2006, 511–542; Adams 2007, 31; Maltz 2007, 24, 27]. Я вважаю, що на цьому етапі дискусії більш переконливими є докази, які навели R. Errington, E. Anson і особливо Th. Boiy на користь низької хронології. Слід зазначити, що у своїй публікації “Три примітки до історії діадохів” я також навів низку міркувань, які певною мірою спростовують аргументацію прихильників високої хронології, зокрема P. Wheatley [Зелінський 2007, 34–36, 40–41 прим. 1–12].

² Оскільки всі події, згадані у цій роботі, відбулися до Різдва Христового, помітка “до Р.Х.” надалі опускатиметься.

³ Серед прихильників припущення стосовно єгипетської коронації засновника династії Птолемеїв у Мемфісі можна вказати таких дослідників, як L. Mooren, L. Koenen, G. Hoelbl, W. Huss і останнім часом A. Monson [Mooren 1983, 208; Koenen 1994, 73–80; Hoelbl 2001, 77–78, 80–81; Huss 2001, 215; Monson 2008, 136]. Відверті сумніви стосовно єгипетської коронації перших трьох Птолемеїв, а також і самого Александра (див. вище) останнім часом висловили S. Stephens, A. Mori та S. Mueller [Stephens 2003, 14, not. 33; Mori 2008, 21 not. 14; Mueller 2009, 173–175].

⁴ Стосовно легенди про те, що справжнім батьком Птолемея був Філіпп II Македонський, див.: [Curtius 1963, IX, VIII; Pausanias 1973, I, VI, 2; Aelianus 1864–1866, Fr. 285; Suda 1928–1935, lambda, 25; Athenaeus 1987, 251d; Tam 1933, 257–261; Huss 2001, 90; Heckel 2006, 235; Зелінський 2009.1, 5–7; він же, 2010.2, 47–49, 50–51 прим. 10–18].

⁵ Термін “федерація сатрапій” свого часу запропонував F. Schachermeyr [Шахермайр 1986, 350].

⁶ Арріан називає Птолемея серед представників знаті, котра підтримала Пердікку в його прагненні зробити царем майбутню дитину Роксани [Agrianius 1923–1958, 156, 1; див. також: Justinus 1911, XIII, 2; пор.: Rosen 1967, 97–98; Errington 1970, 52; Malitz 2007, 26].

⁷ У зв'язку з цим не можна залишити поза увагою так звану концепцію оборонного імперіалізму, котру свого часу запропонував Е. Віль стосовно зовнішньополітичної доктрини перших трьох Птолемеїв [Will 1979, 153–207]. Хоча наукові викладки французького дослідника не позбавлені певного модернізаторства й деяких спрощень, все ж таки, з моєї точки зору, вони містять певне раціональне зерно.

⁸ Із приводу датування цієї події 321 роком див.: [Errington 1970, 64–65; Anson 1986, 212–213; Hoelbl 2001, 15; Huss 2001, 109; Chugg 2002, 13–14; Voiu 2007, 133].

⁹ Також варто припустити, що з допомогою здійснення акту поховання Александра Птолемей, по суті, прагнув позиціонувати себе як наступника великого македонянина, принаймні на території Єгипту [Lianou 2010, 127–128].

¹⁰ Навіть якщо припустити, що Птолемей при цьому й запобіг порушенню волі Александра, рештки якого Пердікка буцімто збирався відправити до македонського міста Егі – місця поховання Аргеадів [пор.: Pausanias 1973, I, VI, 3; Chamoux 2002, 44; Heckel 2006, 200–201; Voiu 2007, 133; Adams 2007, 31], подальші дії єгипетського сатрапа також були не чим іншим, як порушенням заповіту славетного македонянина.

¹¹ Безперечно, Птолемей, котрий був близько знайомий з обома діадохами ще з часів походів Александра, добре усвідомлював, чого можна очікувати від кожного з них.

¹² Так, згідно з античною традицією, в одній із битв Птолемей власноручно вбив передового слона Пердікки [Diodorus 1884, XVIII, 34; Rosen 1979, 467].

¹³ До речі, перебування Філіппа III й Александра IV у таборі Пердікки, розташованому на правому березі Нілу (пор.: Diodorus 1884, XVIII, 36; Arrianus 1923–1958, 156, 9, 28–29), вказує на те, що останні представники династії Аргеадів, всупереч твердженню деяких сучасних дослідників [див. н-д: Ладынин 2007, 89; Могі 2008, 21, *not.* 14], все-таки побували безпосередньо у самому Єгипті. Йдеться не про Єгипет у сучасному його розумінні (тобто у політичних кордонах АРЕ), а, власне, про Єгипет у розумінні самих стародавніх єгиптян і сучасних їм народів. Тобто про землю, що з півночі на південь простягається від узбережжя Середземного моря до першого порога Нілу і зрошується водами цієї ріки [Herodotus 1899, II, 5–9; 15–19; Cohen 2006, 422–423].

¹⁴ За словами Діодора, від зубів жажливих рептилій загинуло близько тисячі воїнів Пердікки [Diodorus 1884, XVIII, 34].

¹⁵ R. Errington і Th. Voiu небезпідставно припускають, що вбивство Пердікки було здійснено за домовленістю із Птолеєм [Errington 1970, 65–66; Voiu 2007, 134].

¹⁶ На користь дуже короткочасного терміну перебування царів з їхніми регентами у Єгипті свідчать досить переконливі хронологічні реконструкції, які запропонували Е. Ансон і Th. Вою [Anson 2002–2003, 384–385; Voiu 2007, 134].

¹⁷ Птолемей, будучи єгипетським сатрапом, усіляко намагався звести роль номінальних володарів Країни Нілу до необхідного мінімуму [Ладынин 2007, 86–100]. Особливо переконливим свідченням на користь зазначеного стану речей можуть бути порожні царські картуші, які ми спостерігаємо на т.зв. стелі сатрапа, датованій сьомим роком царювання Александра IV [пор.: Ладынин 2000, 178–179].

ЛІТЕРАТУРА

- Бенгтсон Г. **Правителі епохи еллінізму**: Пер. с нем. Москва, 1982.
- Зелінський А.Л. **Александрійські фараони та їхні піддані. Зміцнення влади перших Птолемеїв**. Київ, 2010.
- Зелінський А.Л. Грецькі міфи в Єгипті при перших Птолемах (три замальовки) // **Східний світ**. 2010. № 2.
- Зелінський А.Л. Дотепний підлабузник Каллікрат і грецький епос на берегах Нілу // **XIII сходознавчі читання А. Кримського. Тези доповідей міжнародної наукової конференції (м. Київ, 22–23 жовтня 2009 р.)**. Київ, 2009.
- Зелінський А.Л. Три примітки до історії діадохів // **Східний світ**. 2007. № 1.
- Ладынин И.А. **Александр Македонский и Египет: проблемы греко-египетского синтеза в эпоху генезиса эллинизма**: Дис... канд. ист. наук: 07.00.03 / Моск. гос. ун-т. Москва, 1998.
- Ладынин И.А. К датировке “стелы сатрапа” и интерпретации ее исторической части

(Urk. II. 12.12–15.16) // **Межгосударственные отношения и дипломатия в античности.** Казань, 2000.

Ладынин И.А. Строительная программа Аргеадов в Египте в контексте храмового строительства XXIX–XXX династий // **Петербургские египтологические чтения – 2006. Материалы научной конференции.** Санкт-Петербург, 2007.

Литвиненко Ю.Н. Сатрап Птолемей и Сострат Книдский: Захват Мемфиса // **ВДИ,** 1999. № 2.

Литвиненко Ю.Н. Сострат Книдский, Птолемей и захват Мемфиса: проблема датировки // **ВДИ,** 1998. № 1.

Самохина Г.С. Семьдесят лет научной дискуссии: к хронологии эпохи диадохов // **Мнемон.** В. 5 (2006).

Шахермайр Ф. **Александр Македонский:** Пер. с нем. Москва, 1984.

Adams W. The Hellenistic Kingdoms // **The Cambridge companion to the Hellenistic world** / Ed. G. Bugh. Cambridge, 2007.

Aelianus Claudius. De natura animalium // **Claudii Aeliani de natura animalium libri xvii, varia historia, epistolae, fragmenta:** In 2 v. V. 1. / Ed. R. Hercher. Leipzig, 1864–1866.

Aelianus Claudius. **Varia Historia** / Rec. R. Herscheri. Lipsiae, 1887.

Anson E. The Dating of Perdikkas' Death and the Assembly at Triparadeisus // **GRBS.** V. 43 (2002–2003).

Anson E. Diodorus and the Date of Triparadeisus // **AJPh.** 1986. # 2.

Anson E. **Eumenes of Cardia – a Greek among Macedonians.** Leiden, 2004.

Arrianus Flavius. Historia successorum Alexandri // **Die Fragmente der griechischen Historiker** / Hrsgb. F. Jacoby. In 3 Bd. Bd. 2. Leiden, 1923–1958.

Athenaeus. **Deipnosophistae: Libri XV:** In 2 v. / Rec. G. Kaibel. Lipsiae, 1887.

Badian E. Two postscripts on the marriage of Phila and Balacrus // **ZPE.** Bd. 73 (1988).

Bagnall R. **The Administration of the Ptolemaic Possessions Outside Egypt.** Leiden, 1976.

Beloch k. **Griechische Geschichte:** in IV Bd. Bd. IV. T. 2. Berlin, Leipzig, 1927.

Bevan E. **The House of Ptolemy.** London, 1927.

Billows R. **Antigonos the One-eyed and the creation of the hellenistic state** (2 ed.). Berkeley – Los Angeles, 1997.

Boiy Th. **Between High and Low: A Chronology of the Early Hellenistic Period.** Frankfurt am Main, 2007.

Boiy Th. Dating Methods During the Early Hellenistic Period // **JCS.** V. 52 (2000).

Boiy Th. Early Hellenistic Chronography in Cuneiform Tradition // **ZPE.** Bd. 138 (2002).

Bosworth A. A New Macedonian Prince // **CQ.** 1994. № 1.

Bosworth A. Perdikkas and the Kings // **CQ.** 1993. № 2.

Bosworth A. Philip III Arrhideus and the Chronology of the Successors // **Chiron.** V. 22 (1992).

Bravo B., Wipszycka E. **Historia starożytnych Greków. W III t. T. III: O kres hellenistyczny.** Warszawa, 1992.

Briant P. **Antigone le borgne. Les débuts de sa carrière et les problèmes de l'Assemblée macédonienne.** Paris, 1973.

Chamoux F. **Hellenistic Civilization.** Trans. from franc. Oxford, 2002.

Chronicon Oxyrhynchi // **Die Fragmente der griechischen Historiker** / Hrsgb. F. Jacoby. In 3 Bd. Bd. 2. Leiden, 1923–1958.

Chronicon paschale: Ad exemplar vaticanum? / Ed. L. Dindorf. Bonn, 1832.

Chugg A. The Sarcophagus of Alexander the Great? // **G&R.** 2002. № 1.

Cohen G. **The Hellenistic Settlements in Syria, the Red Sea Basin, and North Africa.** Berkeley, 2006.

De historia diadochorum (Epitome heidelbergensis) // **Die Fragmente der griechischen Historiker** / Hrsgb. F. Jacoby. In 3 Bd. Bd. 2. Leiden, 1923–1958.

Diodorus Siculus. **Bibliotheca Historica:** In 4 v. V. 4 / Ed. I. Bekker. Lipsiae, 1884.

Dreyer B. Quellen. Bestand, Methoden und Neufunde // **Kulturgeschichte des Hellenismus.**

- Von Alexander dem Groszen bis Kleopatra** / Hrsgb. G. Weber. Stuttgart: 2007.
- Dreyer B.* Zum Erster Diadochenkrieg: Der Goteborger Arrian-Palimpsest (ms Graec 1) // **ZPE**. Bd. 125 (1999).
- Errington R.* Diodorus Siculus and the Chronology of the Early Diadochoi, 320–311 B. C. // **Hermes**. Bd. 105 (1977).
- Errington R.* FROM Babylon to Triparadeisos: 323–320 // **JHS**. V. 90 (1970).
- Flavius Josephus.* Antiquitates judaicae // **Iosephi Flavii Opera**: In 5 v. V. 2 / Ed. B. Niese. Berlin, 1955.
- Gehrke H.-J.* **Geschichte des Hellenismus**. Muenchen, 1990.
- Georgius Syncellus.* **Ecloga chronographica** / Ed. A.A. Mosshammer. Leipzig, 1984.
- Heckel W.* **Who's Who in the Age of Alexander the Great. Prosopography of Alexander's Empire**. Malden (MA), 2006.
- Herodotus.* **Historiarum Libri IX** / Ed. H.R. Dietsch, H. Kallenberg. Lipsiae, 1899.
- Hieronymus Sanctus.* Chronica // **Hieronymi Chronicorum codicis floriacensis fragmenta leidensia, parisina, vaticana phototypice edita** / Ed. L. Traube. Lugduni Batavorum, 1902.
- Hoelbl G.* **A History of the Ptolemaic Empire**. Transl. from germ. London – New-York, 2001.
- Huss W.* **Aegypten in hellenistischer Zeit: 332–30 v.Chr.** Muenchen, 2001.
- Justinus M. Junianis.* **Pompeius Trogius «Historiae Philippicae» Epitome** / Ed. W. Kroll. Lipsiae, 1911.
- Koenen L.* The Ptolemaic King as a Religious Figure // **Images and Ideologies. Self-definition in the Hellenistic World** / Ed. A. Bulloch, E. Gruen, A. Long, A. Stewart. Berkeley – Los Angeles – Oxford, 1994.
- Landucci Gattinoni F.* La figura di Tolomeo nei libri XVIII-XX di Diodoro // **Aevum**. 1987. № 1.
- Lianou M.* The Role of the Argeadai in the Legitimation of the Ptolemaic Dynasty: Rhetoric and Practice // **Philip II and Alexander the Great: Father and Son. Lives and Afterlives** / Ed. E. Carney & D. Ogden. Oxford, 2010.
- Lucianus.* Dialogi mortuorum // **Lucianus**: In 7 v. / Ed. M.D. Macleod. Cambridge, Mass., 1961.
- Lucianus.* Hippias // **Lucianus**: In 8 v. V. 1 / Ed. A.M. Harmon. Cambridge, Mass., 1913.
- Malitz J.* Von Alexander zu Kleopatra. Die politische Geschichte // **Kulturgeschichte des Hellenismus. Von Alexander dem Groszen bis Kleopatra** / Hrsgb. G. Weber. Stuttgart, 2007.
- Marmor Parium* // **Die Fragmente der griechischen Historiker** / Hrsgb. F. Jacoby. In 3 Bd. Bd. 2. Leiden, 1923–1958.
- Mooren L.* The Nature of the Hellenistic monarchy // **SH**. V. 27 (1983).
- Monson A.* **Agrarian institutions in transition: Privatization from Ptolemaic to Roman Egypt**: Dis... Doct. Phil. Stanford, Ca.: Stanford University, 2008.
- Mori A.* **The Politic of Apollonius Rhodius' Argonautica**. Cambridge – New-York – Melbourne etc., 2008.
- Mueller S.* **Das hellenistische Koenigspaar inder medialen Repraesentation: Ptolemaios II. und Arsinoe II.** Berlin – New-York, 2009.
- Murray O.* Hecataeus of Abdera and Pharaonic Kingship // **JEA**. V. 56 (1970).
- Murray O., Stern M.* Hecataeus of Abdera and Theophrastus on Jews and Egyptians // **JEA**. V. 59 (1973).
- Nepos Cornelius.* **Vitae** / Ed. P.K. Marshall. Monachii, 2001.
- Orosius Paulus.* **Historiarum adversus paganos libri VII** / Rec. K. Zangemeister. Lipsiae, 1889.
- Pausanias.* **Graeciae descriptio**: In 3 v. V. 1 / Ed. M.H. Rocha-Pereira. Lipsiae, 1973.
- Plutarchus.* Alexander // **Plutarchus. Vitae Parallelae**: In 3 v. V. 2. F. 2 / Ed. C. Lindskog et K. Ziegler. Lipsiae, 1968.
- Plutarchus.* Eumenes // **Plutarchus, Vitae Parallelae**: In 4 v. V. 3 / Rec. C. Sintensis. Lipsiae, 1869.

- Polyaenus. Strategmata* / Rec. C. Schubert. Lipsiae: Teubner, 1899.
- Polybius. Historiae*: In 2 v. / Ed. Th. Buttner-Wobst. Lipsiae, 1882.
- Pseudo-Callisthenes. Historia Alexandri Magni* / Ed. W. Kroll. Berlin, Lipsiae, 1958.
- Quintus Curtius Rufus. Historiarum Alexandri Magni Regis Macedonum; Libri qui supersunt* // Курций Руф. История Александра Македонского (сохранившиеся книги). Текст и перевод / Под ред. В.С. Соколова. Москва, 1963.
- Rosen K. Political Documents in Hieronymus of Cardia (323–302 B. C.)* // *AC*. V. 10 (1967).
- Rosen K. Politische Ziele in der fruehen hellenistischen Geschichtsschreibung* // *Hermes*. Bd. 107 (1979).
- Sextus J. Frontinus. Strategemata* / Ed. R. Ireland. Lipsiae, 1990.
- Smith L. The Chronology of Books XVIII–XX of Diodorus Siculus* // *AJPh*. 1961. № 3.
- Stephens S. Seeing Double. intercultural Poetics in Ptolemaic Alexandria*. Berkeley – Los Angeles – London, 2003.
- Strabo. Rerum Geographicorum. Libri 17* / Ed. G. Spiro, H. Waldman. Halle, 1899.
- Suda. Lexicon* // *Suidae lexicon*: In 4 v. Leipzig, 1928–1935.
- Tarn W. Two Notes on Ptolemaic History* // *JHS*. 1933. № 1.
- Walbank F. The Hellenistic World*. 2 ed. Cambridge Mass., 1993.
- Weber G. Die neuen Zentralen. Hauptstadte, Residenzen, Palaste und Hofe* // *Kulturgeschichte des Hellenismus. Von Alexander dem Groszen bis Kleopatra* / Hrsgb. G. Weber. Stuttgart, 2007.
- Will E. Histoire politique du monde hellénistique (323–30 av. J.-C.). T. 1. De la mort d'Alexandre aux avènements d'Antiochos III et de Philippe V* (2 éd.). Nancy, 1979.
- Wheatley P. Ptolemy Soter's Annexation of Syria 320 B. C.* // *CQ*. 1995. № 2.